

ȚARA SFÂNTĂ LA ÎNCEPUTUL DOMINAȚIEI MAMELUCILOR (1249-1291)

Cristian BĂLĂNEAN*

ABSTRACT. *The Holy Land at the Beginning of Mamluks Rule (1249-1291).* The idea of approaching this topic arose from the desire to make available to those interested in the history of the Holy Land a complex of synthetic, clear and coherent knowledge, about one of the lesser known periods: *Mamluk rule*. This need for knowledge is felt more intensely in the case of pilgrimages, because any pilgrimage also contains an inherent *cultural-historical* dimension. After a brief presentation of the emergence of the Mamluk *caste* in the Islamic world in the vicinity of the biblical lands, the article presents the political and religious context of insertion of their regime in the Holy Land (first half of the 13th century) and the early period of their rule, until the fall of the last crusader redoubt.

Keywords: The Holy Land, Mamluks, Crusades, Jerusalem, caliphs, Islam, Christians, Jews.

Cuvinte cheie: Țara Sfântă, mameluci, Cruciade, Ierusalim, califi, islam, creștini, evrei.

* Preot greco-catolic, licențiat și master în *drept, științe politice și teologie greco-catolică* al Universității din Oradea și al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, doctor în *teologie fundamentală* al Universității din București, co-organizator de pelerinaje în Țara Sfântă. E-mail: balaneancrstn@yahoo.com.

Introducere: despre conotațiile cultural-istorice ale *pelerinajului creștin*

Pelerinajul în Țara Sfântă a fost și rămâne în continuare principalul itinerariu spiritual al majorității creștinilor, deoarece, spre deosebire de *hierofaniile* specifice religiei iudaice și islamice, din perspectiva credinței creștine însuși Fiul lui Dumnezeu *s-a întrupat* – cel mai înalt act al Revelației pozitive – și a trăit în spațiul biblicului Israel. Cum sublinia Sfântul Papa Ioan Paul al II-lea, „concretul fizic al pământului și coordonatele sale geografice formează un tot unitar cu adevărul trupului omenesc luat de Cuvântul lui Dumnezeu”¹. Ca atare, acest *topos* particular, aflat la răscrucea civilizațiilor antice – și rămas, în continuare, la confluența celor contemporane –, a devenit în scurt timp² spațiul sacru de referință al creștinismului, locul predilect de întâlnire a credincioșilor cu Dumnezeu-*întrupat*, chiar și „printr-o piatră care a fost atinsă de piciorul [lui Isus] sau al Mariei”³. Acolo „putem vedea, mai mult, putem atinge realitatea istoriei pe care Dumnezeu a realizat-o cu oamenii, începând cu locurile vieții lui Abraham până la locurile vieții lui Isus, de la întrupare până la mormântul gol, semn al învierii sale”. (Benedict XVI, *Regina Coeli*, 17 mai 2009)⁴.

Deși dimensiunea spirituală rămâne una *centrală și constitutivă* pentru orice tip de pelerinaj, această „formă autentică de evlavie populară favorizată de Biserică” (CCBC, 353)⁵ înseamnă, în termeni practici, „să mergi și să fii în *locuri* specifice care au o rezonanță specială,..., unde forțele spirituale pot fi întâlnite și venerate”⁶. Inevitabil însă, geografia și istoria sacră a locurilor de pelerinaj se întânesc cu geografia și istoria lor profană, astfel încât pelerinajul implică aproape întotdeauna și o componentă *cultural-istorică*, conștientizată mai mult sau mai puțin de către

¹ IOAN PAUL AL II-LEA, *Scrisoare despre pelerinajele la locurile legate de istoria mântuirii*, trad. pr. A. Ișoc, Editura Presa Bună, Iași 1999, pct. 3).

² Origen amintește deja, la începutul secolului al III-lea, despre o formă devoțională de pelerinaj la Locurile Sfinte. Și Eusebiu vorbește în *Istoria bisericească* despre episcopul Alexandru de Capadocia, care „a pornit spre Ierusalim să se roage și să cunoască *locurile sfinte* (s.n.)”, iar odată ajuns în orașul sfânt, comunitatea de creștini „l-a silit pe Alexandru mai de voie, mai ales de nevoie, să rămână la ei”. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, trad. pr. prof. Teodor Bodogae, Basilica, București 2000, VI, 11, 2.

³ IOAN PAUL AL II-LEA, *Scrisoare, op. cit.*, 4.

⁴ <https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/angelus/2009/documents/hf_ben-xvi_reg_20090517.html>.

⁵ *Catehismul Bisericii Catolice – Compendiu*, trad. pr. M. Pătrașcu, Editura Presa Bună, Iași 2006.

⁶ I. READER, *Pilgrimage. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2015, 27.

pelgerini. Inclusiv sub acest aspect, pelerinajul în Țara Sfântă reprezintă un fenomen religios unic, oferind creștinilor o ocazie specială pentru a lua contact cu alte culturi și religii, precum și cu istoria deosebit de complexă și, totodată, foarte zbuciumată a acestui teritoriu, pe cât de redus ca întindere, pe atât de plin de semnificații. Cu siguranță, din această istorie tumultoasă, una dintre perioadele cele mai puțin cunoscute pentru pelerinii români (și nu numai) este cea în care Țara Sfântă s-a aflat sub stăpânirea politică a *mamelucilor*, aspect constatat în plan pastoral în urma participării la mai multe pelerinaje. Chiar și în plan științific, unul dintre specialiștii marcant ai istoriei *mamelucilor*, profesorul Eliyahu Ashtor, a notat la începutul lucrării sale de referință *The History of the Jews in Egypt and Syria under the Mamluks*, publicată în trei volume între 1944-1960, următoarea remarcă: „cei 260 de ani de dominație a mamelucilor în Egipt și Siria, ..., figurează printre acele *epoci obscure nestudiate*... [Unele] contradicții sunt rezultatul unei *cercetări inadecvate* și a unei *cunoașteri insuficiente* despre această epocă”⁷.

Cine au fost mamelucii? Reper identitare

Fiind, la origini, o categorie socio-profesională *par excellence* – însemnând (literal) în limba arabă „[cel] stăpânit, posedat”⁸, „[cel] deținut” ori „sclav”⁹ –, mamelucii au fost constituiți pentru prima dată ca regiment militar distinct în cea de-a doua

⁷ Cf. M. FRENKEL, “Eliyahu Ashtor – A Forgotten Pioneer Researcher of Jewish History under the Mamluks”, în: S. CONERMANN (ed.), *Muslim-Jewish Relations in the Middle Islamic Period*, Bonn University Press, Bonn 2017, vol. 16, 63-74, 63-64. Pentru o analiză a principalelor surse medievale și moderne despre istoria Ierusalimului în perioada *mamelucilor* a se vedea: M.H. BURGOYNE, *Mamluk Jerusalem. An Architectural Study*, Council for British Research in the Levant, Al Tajir Trust, London 1987, 57-58.

⁸ Y. THORAVAL, „Mameluci”, în: Y. THORAVAL, *Larousse – Dicționar de civilizație musulmană*, trad. N. Anghelescu, Univers Enciclopedic, București 1997, 189-190.

⁹ A. LEVANONI, “The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648–784/1250–1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784–923/1382–1517)”, în: M. FIERRO (ed.) *The New Cambridge History of Islam* (6 vol.), Cambridge University Press, Cambridge and New York 2011, Vol. 2: *The Western Islamic World, Eleventh to Eighteenth Centuries*, 237-284, 237. Într-o definiție clasică, *mamelucul* era „o persoană importată înainte de a se fi maturizat de dincolo de granițele lumii islamice, pentru a fi transformat într-un bun musulman, ce servea [cu loialitate sporită] la curte sau în armată, ajutând împreună cu semenii săi la formarea unei baze de putere (*trusty power base*) pentru stăpânul său”. M.H. BURGOYNE, *Mamluk Jerusalem*, *op. cit.*, 53.

decadă a secolului al IX-lea¹⁰, de către Abu Ishaq Al-Mutasim, fratele marelui calif Al-Mamun (786-833), pe fondul „lipsei forței [armate] de muncă”¹¹ și a „pierderii legitimității conducătorilor musulmani în ochii elitei propriilor supuși musulmani”¹² (*ulema*). La crearea castei lor a contribuit tactica, împământenită deja, de a folosi gradual străinii (*al-mawali*) – oameni liberi sau sclavi eliberați, după convertirea la Islam – în plan militar, mai ales că, „spre sfârșitul dinastiei Omeyyade, *mawali* încep să aspire la egalitatea de tratament, pe care, într-o anumită măsură, o dobândesc în timpul dinastiei Abbaside,..., [când] încep să fie folosiți și în funcții publice, unele dintre ele importante”¹³. Chiar primul calif abbasid, Dar al-Saffah (749-754), a căutat „să obțină egalitatea tuturor oamenilor din comunitate [*umma*], fie că erau nobili, *mawali* convertiți, *dhimmi* sau sclavi”¹⁴.

Dacă, inițial, sursa de proveniență etno-geografică a *mamelucilor* era aceeași cu cea a non-arabilor liberi (*mawali*) angajați în armată, incluzând mai multe populații din Perisa și Transoxania, sub califatul lui Al-Mutasim (833-842) „o nouă instituție militară a început, una compusă în întregime din sclavi *turcici*”¹⁵. Potrivit

¹⁰ R. AMITAI, “The Mamlūk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World”, în: C.L. BROWN, P.D. MORGAN (ed.), *Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age*, Yale University Press, New Haven: London 2006, 40-78, 44. „Scavia militară” a constituit o caracteristică a lumii islamice medievale și chiar moderne, dacă luăm în considerare *ienicerii* din armata otomană, care au dăinuit până în secolul al XIX-lea. Totuși, sub califul Al-Mamun, „unele cete de războinici au intrat în serviciul militar abbasid pe cont propriu, în timp ce alții au fost transferați în Irak ca prizonieri” – unde au fost formați, iar, mai apoi, eliberați pentru a-i sluji califului –, iar acest tip de slujire „a fost mai mult o expresie a unei loialități deosebite, decât un statut legal propriu-zis”. L. BERGER, “Mamluks in Abbasid Society”, în: J.P.-KAPELLER, L. REINFANDT, Y. STOURAITIS (ed.), *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, Brill, Boston 2020, 413-429, 416.

¹¹ Cf. D. AYALON, “The Military Reforms of Caliph al-Mu’tasim”, în: D. AYALON (ed.), *Islam and the Abode of War: Military Slaves and Islamic Adversaries*, Taylor & Francis Ltd, Aldershot 1994, 1-39.

¹² Cf. P. CRONE, “The Early Islamic World”, în: C.F. ROBINSON (ed.), *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, 309-332.

¹³ N. ANGHELESCU, *Identitatea arabă. Istorie, limbă, cultură*, Polirom, Iași 2009, 50.

¹⁴ M. AYGUADÉ, *Expansiunea Islamului. De la Mahomed la sfârșitul Reconquistei*, trad. I. Dromereschi, Litera, București 2022, 62.

¹⁵ Cf. CHARLES RIVER EDITORS, *The Mamluks: The History and Legacy of the Medieval Slave Soldiers Who Established a Dynasty in Egypt*, Charles River Press, Boston 2019, 17. Practica constituirii gărzilor de *mameluci*, începută la Bagdad de califul abbasid Al-Mutasim, s-a răspândit destul de repede în întreaga lume musulmană, incluzând ulterior o paletă foarte largă de grupuri etnice, mergând de la cerchezi și georgieni până la albanezi și slavi balcanici. Cf. K. STOWASSER, “Manners and Customs at the Mamluk Court”, *Muqarnas*, vol. 2 The Art of The Mamluks, Brill 1984, 13-20, 13. *JSTOR*, <<https://doi.org/10.2307/1523052>>.

unui geograf arab din secolul al X-lea, *Al-Istakhri*, „turcii au format armata califului din cauza superiorității lor asupra celorlalte rase în pricepere, vitejie, curaj și îndrăzneală”, iar potrivit lui *Ibn Hawqal*, un alt geograf din același secol, turcii erau „cei mai prețuiți sclavi”, „fără egal printre toți sclavii de pe pământ”¹⁶. Modul lor de viață nomad, în care folosirea cailor domestici la vânătoare sau război ocupa un loc central, făcea din acești călăreți din stepele euroasiatice „potențiali cavaleri – cea mai periculoasă componentă a războiului în lumea antică și medievală”¹⁷. Se explică, astfel, opțiunea predilectă a califilor abbasizi pentru populațiile *turcice* în privința recurtării în corpul *mamelucilor* a copiilor de 8-12 ani din rândul acestora; după ce erau convertiți la religia islamică, aceștia „erau antrenați în arta războiului și beneficiau de o educație aleasă”¹⁸.

Mamelucii activau, practic, în cadrul armatei Abbasizilor sub forma unei „gărzi pretoriene” sau „miliții personale”¹⁹ a califului, însă, cu timpul, după ce au ieșit din starea de izolare socială în care se aflau la început, fidelitatea acestora față de patronul lor s-a diminuat considerabil, ajungându-se în anumite regiuni ale lumii musulmane la preluarea și exercitarea controlului politic real (*de facto*) chiar de către ei, așa cum s-a întâmplat în Bagdadul secolului al X-lea²⁰, iar, mai apoi, în Egipt și Siria, în secolul al XIII-lea. În cazul acestor din urmă regiuni, „procesul de uzurpare a puterii a culminat prin stabilirea dinastiei *Mamelucilor* – fondatorii «celei mai cunoscute organizări politice musulmane premoderne»²¹ –, care a guvernat Egiptul

¹⁶ Cf. R. AMITAI, “The Mamlūk”, *art. cit.*, 46.

¹⁷ Cf. CHARLES RIVER EDITORS, *The Mamluks*, *op. cit.*, 17.

¹⁸ E. WRIGHT, J. LAW (ed.), *Dicționar de istorie Oxford*, trad. G. Tudor, Editura All, București 2013, 470.

¹⁹ Cf. P. CRONE, “The Early”, *art. cit.*, 311.

²⁰ La Bagdad, „califii au devenit păpușile comandanților militari și chiar ale propriilor viziri”, însă în anul 945, după ce califul a fost forțat să recunoască ascendența unei familii de războinici șiiți din actualul Azerbaijan, *Buyzii*, și să le cedeze lor puterea, aceștia i-au înlăturat de la guvernare pe mameluci. Cf. J. ROBERTSON, *Iraq. A History*, Oneworld Publications, London 2016², 209-210. La rândul lor, în 1055, *Buyzii* au fost înfrânți de către selgiucizi – o ramură a turcilor din triburile oguzilor, descendenți ai căpeteniei Selgiuk –, iar Bagdadul a rămas sub stăpânirea lor (*Marele Sultanat*) până la invazia mongolă din 1258.

²¹ L. BERGER, “Mamluks”, *art. cit.*, 413. Regimul ce a urmat ayyubizilor „este singurul ce poate fi calificat ca *mameluc*, deoarece el singur a dăinuit o perioadă atât de lungă, două secole și jumătate, printr-o ierarhie a mamelucilor ce reprezenta o elită conducătoare care se autoperpetua, chiar dacă cei care dețineau cele mai înalte funcții în stat nu au fost ei înșiși tot timpul *mameluci*”. M.H. BURGOYNE, *Mamluk Jerusalem*, *op. cit.*, 53. Pentru acest motiv, David Ayalon considera *mamelucii* „ca fiind un grup social și politic”. Cf. D. AYALON, “Aspects of the Mamluks as Social and Political group”, *Der Islam* 53/2 (1976) 196-225.

și Siria [inclusiv Țara Sfântă] din 1250 până în 1517 și ai cărei descendenți au supraviețuit în Egipt ca o importantă forță politică în timpul ocupației otomane (1517-1798)²². În ciuda acestor ascensiuni endemice, „este o eroare ideea că armatele de sclavi au devenit singura sursă a puterii militare în Orientul Mijlociu Musulman după secolul al X-lea, [deoarece] ...„*asabiyaa* [spiritul de clan] a rămas sursa centrală a puterii militare”²³ în regiune.

În unele cazuri, comandanții mamelucilor au obținut rangul de *sultan*, în timp ce alții au dobândit puteri regionale ca *emiri* sau *bei*, bineînțeles, prin restrângerea corelativă a puterilor califilor. Aceștia din urmă, deși acordau formal titlurile sus-amintite, „în mai puțin de două secole [de la instaurarea dinastiei Abbasizilor] au devenit niște marionete controlate de turci”²⁴, atât de cei care formau aristocrația militară a *mamelucilor*, cât și de noul val de invadatori – turcii selgiucizi. Astfel, deși Califul abbasid a fost menținut (formal) – atât la Bagdad, unde ultimul calif a fost *Al-Musta'sim* (1258), cât și la Cairo, după invazia mongolă –, puterea politică a califilor s-a diluat, treptat, până la dispariție, singura lor influență manifestându-se în planul spiritual al religiei islamice²⁵. Într-o altă ordine de idei, „pentru organele reale ale puterii militare și politice” a *mamelucilor*, chiar și „dispariția [instituțională] a califului [abbasid] a însemnat prea puțin”, mai ales în condițiile în care „sultanii au început să-și aroge și ei titluri și prerogative religioase rezervate anterior califilor”²⁶.

²² Cf. *Encyclopedia Britannica*, <<https://www.britannica.com/topic/Mamluk>>. În 1812, pașa Mehmet Ali a ordonat masacrarea liderilor mameluci, la ieșirea acestora de la un banchet ce avusese loc la citadela de la Cairo. Cf. Y. THORAVAL, „Mameluci”, *art. cit.*, 190.

²³ L. BERGER, „Mamluks”, *art. cit.*, 413.

²⁴ E. WRIGHT, J. LAW (ed.), *Dicționar*, *op. cit.*, 122.

²⁵ Cf. P. BRUSANOWSKI, *Religie și stat în Islam*, Herald, București 2009, 124; D. MORGAN, *Medieval Persia. 1040-1797*, Routledge, London and New York 1988, 127. Mai multe generații de istorici au încercat să realizeze o analogie între Biserică și *Califat*, în raporturile complexe ale acestora cu puterea politică, considerând „califii drept papi ai lumii musulmane”; totuși, „istoriografia mai nouă a stabilit că nu poate exista în lumea islamică o distincție clară între puterea spirituală și cea seculară”, califul „fiind practic lipsit de dreptul de a emite dogme”. P. BRUSANOWSKI, *Religie*, *op. cit.*, 125.

²⁶ B. LEWIS, *Istoria Orientului Mijlociu*, trad. L. Leuștean, Polirom, Iași 2014, 80. După 1258, seria de califi abbasizi „instalați la Cairo de către mameluci nu joacă decât un rol *pur reprezentativ*, până la cucerirea Egiptului de către otomani, în 1517, când ultimul calif a fost dus la Istanbul”. Y. THORAVAL, „Califat”, în Y. THORAVAL, *Dicționar*, *op. cit.*, 68-69.

Țara Sfântă în prima jumătate a secolului al XIII-lea, înainte de Cruciada a VII-a

Deși „de la moartea lui Saladin, musulmanii nu dăduseră niciun semn de agresivitate, întrucât profitau și ei de pe urma comerțului tot mai intens”²⁷, în special cu italienii, istoria Țării Sfinte din prima jumătate a secolului al XIII-lea a continuat să fie marcată de fenomenul Crucidelor, pentru că statele creștine din Europa Occidentală în frunte cu Papa doreau cu orice preț să redobândească suveranitatea pierdută asupra Ierusalimului și a altor locuri sfinte (Bethleem, Nazaret), în deplină consonanță cu scopul fundamental al Primei Cruciade, propovăduit în predica de la Clermont. Realmente, în mentalul colectiv al comunităților creștine occidentale, „Ierusalimul pământesc, atât de greu și de obositor de atins, nu se distingea în mod obligatoriu de Ierusalimul ceresc, cel al Apocalipsei, unde doar cei aleși au acces și unde Dumnezeu șade împreună cu Dreptii”²⁸. Spre deosebire, însă, de primele patru cruciade, Cruciada a V-a (1217-1221) „a fost animată de o idee cu totul nouă care va rămâne neschimbată de-a lungul întregului secol: nu se putea asigura supraviețuirea regatului latin al Ierusalimului dacă se ignora controlul Egiptului”²⁹, unde se afla centrul de putere politică zonală, după victoria lui Saladin din 1171 asupra Fatimizilor și iți de la Cairo.

Mai exact, scopul noii cruciade nu a fost acela de a cuceri propriu-zis Egiptul, ci de a slăbi forțele musulmane ayyubide și a utiliza potențialele cuceriri ca o monedă de schimb pentru a negocia retragerea acestora din Ierusalim. Din păcate, această strategie propusă și dezvoltată la Conciliul al IV-lea de la Lateran (canonul 71) a fost ignorată chiar de către legatul papal, cardinalul Pelagius – care a preluat comanda cruciadei de la regele Jean de Brienne (de Acra) și le-a cerut tuturor cruciaților să se supună jurisdicției Bisericii –, acesta refuzând propunerea de pace (februarie 1219) formulată de sultanul ayyubid al-Kamil, pe fondul asediului prelungit al cruciaților asupra Damiettei, propunere ce includea și cedarea Ierusalimului. Până la urmă, cu toate că s-a reușit capturarea Damiettei la 5 noiembrie 1219, speranța cardinalului în

²⁷ S. RUNCIMAN, *Istoria cruciadelor* (3 vol.), trad. M.P.-Wilcocks ș.a., Nemira, București 2015, vol. 3, 162.

²⁸ R. DELORT, „Introducere”, în: R. DELORT (ed.), *Cruciadele*, trad. G. Miciacio, Editura Artemis, București 1998, 9-20, 14.

²⁹ J.-P. ROUX, *Istoria războiului dintre islam și creștinătate (622-2007). Un conflict teribil*, trad. L.P. Pop, Editura Artemis, București 2007, 137. Într-o anumită măsură, această idee a fost susținută și de Richard Inimă-de-Leu în a 3-a Cruciadă.

alăturarea împăratului Frederic al II-lea a fost spulberată, iar cruciații au fost nevoiți să se retragă din Egipt în iulie 1221, înfruntând, pe lângă armatele egiptene sprijinite de regimul abbasid de la Damasc, puternice dezastre naturale cauzate de revărsările Nilului.

În Țara Sfântă, unde cruciații conduși de Pelagius nu au reușit nicidecum să ajungă, creștinilor li se permitea deja accesul la Locurile Sfinte din Ierusalim, Bethleem și Nazaret, ca o rezonanță târzie a Tratatului de Pace încheiat la 2 septembrie 1192 între Saladin și Richard Inimă-de-Leu. Totodată, francii păstrau sub controlul lor cetățile de pe litoralul mediteraneean, de la Jaffa la Acra, iar libertatea de mișcare a creștinilor și musulmanilor era mutual garantată pe întreg teritoriul Țării Sfinte. Imediat după bătălia de la Hattin, împăratul bizantin Isaac al II-lea Angelos a obținut de la Saladin permisiunea ca preoții greci să se reîntoarcă la Biserica Sfântului Mormânt – unde preoții răsăriteni de diferite rituri aveau drepturi liturgice³⁰ încă din primii ani ai Regatului Latin al Ierusalimului –, în timp ce pentru clerul latin, Richard I a reușit să păstreze doar doi preoți și doi diaconi, clădirea Canonicilor Augustinieni fiind predată coptilor³¹.

În ceea ce privește religia islamică, primii musulmani care sau stabilit în Ierusalim după 1187 au fost soldații și oficialii civili, cu familiile lor: *ulama*, *fuqaha* (juriștii și experții în legea islamică) și *sufi*, care deseveau noile școli islamice (*madrasa*), dar și casele de adăpost pentru pelerini (*ribāts*). În scopul unei „renașteri sunnite”, a avut loc o reconstruire și extindere a zidurilor cetății, dezvoltarea complexului arhitectonic musulman de pe Muntele Templului (*al-Haram al-Sharif*), ridicarea unor spitale și înzestrarea fundațiilor caritabile anterioare³². Practic, intenția principală

³⁰ În lucrarea *Libellus de Locis Sanctis* a călugărului benedictin Theodorik, scrisă în 1171, sunt amintite următoarele confesii creștine care celebră serviciul divin în Biserica Sfântului Mormânt: latinii, arabii ortodoși din Siria, armenii, grecii, iacobii (siriienii monofiziți) și nubienii (monofiziții din Nubia). Cf. H.C. LUKE, “The Christian Communities in The Holy Sepulchre”, în: C.R. ASHBEE (ed.), *Jerusalem (1920-1922)*, The Council of The Pro-Jerusalem Society, Jerusalem 1924, 46-56, 47-48.

³¹ Cf. G.S.P. FREEMAN-GRENVILLE, *The Basilica of The Holy Sepulchre of Jesus Christ in Jerusalem*, Cana Carta, Jerusalem 1993, 31. În 1099, Godfrey de Bouillon i-a însărcinat pe *canonicii augustinieni* (*Canonici Regulares Ordinis S. Augustini*) să se ocupe de administrarea Bisericii Sfântului Mormânt, iar în 1114 aceștia au devenit oficial „*Canonicii Sfântului Mormânt a Domnului Nostru Isus Cristos*”. Papa Celestin al III-lea, în 1143, a confirmat drepturile de posesiune ale Canonicilor asupra Bisericii Sfântului Mormânt, indicând și alte bisericile din Țara Sfântă ce aparțineau de aceștia.

³² Cf. M.A. HIYARI, “Crusader Jerusalem”, în: K.J. ASALI (ed.), *Jerusalem in History*, Olive Branch Press, New York 2000, 130-176, 170. Fiul lui Saladin, al-Afdal, „o luase pe urmele tatălui și a pus, la rândul său, constructorii să ridice medresa *malekită*, care adăpostea pelerini din nordul Africii, majoritatea aparținând școlii (*madhab*) *malekită*”. A.R. AZZAM, *Saladin. Triumful Renașterii sunnite*, trad. S. Șerb, Corint, București 2019, 288.

a ayyubizilor era să redea Ierusalimului importanța specială pe care acesta o avea în tradiția musulmană, respectiv identificarea lui cu locul unde se afla „Moscheea cea Îndepărtată” (*al-Masjid al-Aqsa*)³³ la care face trimitere *Coranul* (17:1) și unele *hadith*-uri. Majoritatea musulmanilor însă, nu au devenit locuitori stabili ai Orașului Sfânt, ci erau doar pelerini, aflați în pelerinaj (*hajj*) spre Mecca.

Și față de evrei, politica ayyubbizilor a fost una tolerantă, fiindu-le permisă reîntoarcerea și stabilirea lor efectivă în citadela Ierusalimului. Treptat, ei au început să închege o comunitate iudaică locală, căreia i-a fost alocat un cartier special, construit împreună cu noul *Cartier Maghrebian*. Potrivit lui Joshua Prawer (*Universitatea Ebraică din Ierusalim*), trei grupuri de evrei s-au așezat la cumpăna dintre secole la Ierusalim³⁴: *evreii din Ascalon* (care au părăsit orașul după ce Saladin a distrus zidurile, sacrificând cetatea de pe malul mării în favoarea construcției/consolidării unor ziduri noi la Ierusalim), *evreii din Maghreb* (care au pornit spre est în jurul anilor 1198-1199) și *evreii din Franța* (în jur de trei sute de familii, care au migrat în două grupuri în 1210). Totuși, „cel mai important grup de evrei îl constituiau yemeniții”³⁵.

Anul 1219, când al-Mu‘azzam ‘Īsā, emirul Damascului, cu scopul de a împiedica o recucerire a Cetății Sfinte de către cruciați, a dispus dărâmarea zidurilor Ierusalimului – cu excepția Turnului lui David –, a căror fortificare a fost încheiată cu doar șapte ani în urmă, a constituit un moment de cotitură în istoria Țării Sfinte. Practic, prin această „tactică” ciudată i s-a pus capăt vechiului Tratat de Pace din 1192, sens în care accesul pelerinilor la Biserica Sfântului Mormânt a fost permis doar sporadic, după plata prealabilă a unor taxe³⁶. Rămânând lipsiți de apărare, majoritatea ierusalimitenilor au părăsit orașul lor, „care a devenit de atunci înainte un loc [destinat] numai pentru trecerea vizitatorilor, pelerinilor, asceților devotați, oamenilor pioși, oficialilor de stat și garnizoanelor”³⁷. În acest sens, savantul sirian Ibn Wasil (1225) scria că „mulți rezidenți au plecat, ..., numai *câțiva* au rămas”³⁸ (s.n.).

³³ M.H. BURGOYNE, *Mamluk, op. cit.*, 58.

³⁴ Cf. J. PRAWER, ‘Social Classes in the Crusaders States: the “Minorities”’, în: K.M. SETTON, *A History of the Crusades* (5 vol.), The University of Wisconsin Press, London 1985, vol. 5, 59-116, 97.

³⁵ M. KONOPNICKI, E. BEN RAFAEL, *Ierusalimul*, trad. G. Țiteica, Corint, București 2002, 21.

³⁶ Cf. G.S.P. FREEMAN-GRENVILLE, *The Basilica, op. cit.*, 31-32. Potrivit unui raport din 1226, doi custozi musulmani împărțeau veniturile obținute de la pelerinii creștini. *Ibid.*, 32.

³⁷ M.A. HIYARI, ‘Crusader Jerusalem’, *art. cit.*, 169. Pentru o perioadă de un secol după 1219, Ierusalimul a decăzut enorm în plan politic și economic, astfel încât, după spusele istoricului arab Allāh al-‘Umārī (din secolul al XIV-lea), „existența sau inexistența sa erau văzute la fel, din moment ce nu mai avea fortificații”. *Idem*.

³⁸ Cf. *Ibid.*, 175.

În acest context politic, ambițiile Occidentului de redobândire a controlului efectiv asupra Ierusalimului s-au manifestat, din nou, astfel că a fost organizată Cruciada a VI-a (1228-1229), fără a se fi pierdut din vedere strategia stabilită în 1215 la Lateran. Într-o primă etapă, împăratul Frederic al II-lea a ajuns la Acra în 1228, unde Ospitalierii și Templierii au refuzat să colaboreze cu el, din cauza excomunicării sale de către noul papă Grigore al IX-lea. Numai Cavalerii Teutonici Germani au stat de partea lui, ajutându-l să captureze Acra și să restaureze zidurile Cezareei. Apoi, într-o a doua etapă, Frederic al II-lea Hohenstaufen s-a îndreptat în mod pașnic spre Ierusalim, cu intenția de a realiza o „cruciadă diplomatică”. Datorită cunoștințelor sale avansate de limbă și cultură arabă, împăratul a reușit să încheie cu sultanul al-Kamil – deoarece emirul al-Mu‘azzam ‘Îsâ murise subit, nu înainte însă de a demola și ultimele structuri fortificate de apărare din citadelă³⁹ – un Tratat de Pace, la 18 februarie 1229, la Jaffa.

În consecință, pe o durată de 10 ani, creștinii și-au redobândit drepturile de posesie a Locurilor Sfinte din Ierusalim⁴⁰, Bethleem și Nazaret, fiind fixate și niște coridoare de tranzit prin Lydda, Ramala și Emaus. În schimb, musulmanii și-au păstrat exclusivitatea asupra folosirii întregului Sanctuar Nobil (*al-Haram al-Sharif*) și a cartierelor din zona estică a Ierusalimului. Cum era de așteptat, acest armistițiu a fost sever criticat atât de creștini, cât și de musulmani, deoarece fiecare dintre ei și-au dorit stăpânirea întregului Regat al Ierusalimului⁴¹, iar nu doar anumite părți din acesta. De asemenea, creștinii „au reproșat tratatului de la Jaffa faptul că a lăsat nedecisă problema capitală a restaurării zidurilor Orașului Sfânt, ..., raidurile prădătorilor demonstrând justețea acestei remarci”⁴². După ce a aflat că trupele papale au ocupat Regatul său din Sicilia, Frederic al II-lea s-a reîntors în Europa, părăsind Acra, pe care a considerat-o veritabila sa capitală.

³⁹ Cf. E.H. CLINE, *Jerusalem Besieged. From Ancient Canaan to Modern Israel*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2007⁴, 205.

⁴⁰ După preluarea Ierusalimului de către Frederic al II-lea, legislația anti-evreiască din perioada latină a fost restabilită, motiv pentru care evreilor li s-a interzis stabilirea efectivă în oraș; în urma unor negocieri, „o familie de evrei a fost, totuși, lăsată să locuiască în Ierusalim, cu condiția să asigure loc de popas pentru pelerinii evrei, cărora li se permitea să viziteze cetatea”. J. PRAWER, “Social Classes”, *art. cit.*, 100. Cf. M.A. HIYARI, “Crusader Jerusalem”, *art. cit.*, 170.

⁴¹ Cf. A. WOLFF, *A Chronology*, Jerusalem 2004, 169. Din cauza excomunicării sale, Frederic al II-lea s-a „auto-încoronat” ca rege al Ierusalimului în Biserica Sfântului Mormânt, unde în locul preoților catolici au participat doar câțiva Cavaleri Teutoni. *Idem*.

⁴² R. PERNOUD, *Cruciadele*, trad. R. Rădulescu, Meteor Press, București 2021, 279.

În 1230, legatul papal Alberto de Robertis a celebrat Sfânta Liturghie în Biserica Sfântului Mormânt, inaugurând revenirea Canonicilor Augustinieni în prim-planul (*praedominium*) slujirilor liturgice, până în 1239, când au fost expulzați, din nou. Atunci, în contextul unor rivalități politice zonale, ayyubidul Al-Nasir Da'ud, emir de Kerak, a reușit să cucerească cetatea Ierusalimului după douăzeci și unu de zile de asediu, răstimp în care a distrus Turnul lui David și i-a alungat pe franci⁴³. Sarazinii au preluat iarăși controlul Sfântului Mormânt și au predat custodia cheilor Bisericii către două familii musulmane, ai căror descendenți le păstrează și în prezent⁴⁴. După doi ani, în urma unor promisiuni de sprijin a emirilor ayyubizi din Siria împotriva sultanului din Egipt, Theobald al II-lea al Navarrei recâștigă Ierusalimul, inclusiv Muntele Templului, unde – conform celor relatate de istoricul egiptean Al-Maqrizi –, „se aflau sticle de vin pe Stâncă și atârnau clopote în moscheea Al-Aqsa”⁴⁵.

În afara motivațiilor tradiționale, Cruciada a VII-a (1248-1254) a fost prilejuită și de apariția unui element geopolitic nou în partea estică a Orientului Mijlociu, cu reverberații militare majore până în regiunea Țării Sfinte: invaziile mongolilor⁴⁶. În fapt, influența concretă a mongolilor asupra politicii *mamelucilor* din spațiul palestinian s-a manifestat, pentru prima oară și în mod indirect, în anul

⁴³ Cf. R.J.C. BROADHURST, *A History of the Ayyubid Sultans of Egypt: Translated from the Arabic of al-Maqrizi*, G.K. Hall and Company, Boston 1980, 251. Potrivit istoricului al-'Umāri, citadela din jurul Turnului lui David a rămas în ruine până în anul 1317, când a fost reconstruită de un protector al mamelucilor. Cf. M.A. HIYARI, “Crusader Jerusalem”, *art. cit.*, 169.

⁴⁴ Cf. H.C. LUKE, “The Christian”, *art. cit.*, 48. În acest mod, „sfârșitul nedisputat al supremației latine în Biserica Sfântului Mormânt s-a sincronizat cu sfârșitul dominației latine în Ierusalim”, iar cu acordul noilor conducători musulmani, Bisericile Răsăritene au preluat conducerea administrării ecleziale (*praedominium*) la Sfântul Mormânt, permițând, în continuare, slujirea clerului latin. Cf. *Idem*.

⁴⁵ Cf. E.H. CLINE, *Jerusalem, op. cit.*, 211.

⁴⁶ De altfel, influența mongolilor în spațiul siro-palestinian s-a manifestat chiar înainte de a VII-a Cruciadă, consecutiv raidurilor (incursiunilor) lor sporadice în regiunile mediteraneene. Pe fondul acestora, „în anii '30 -'40 ai secolului al XIII-lea, Sultanatul Selgiucid de Anatolia (Rum), Regatul Armean de Cilicia, Principatul de Antiohia și Georgia au acceptat suzeranitatea mongolilor, o relație ce a condus, într-un final, la dispariția Siriei” (1260). A. LEVANONI, “The Mamlūks”, *art. cit.*, 238. Este important de subliniat aici că, în Siria, mulți creștini i-au întâmpinat cu prietenie pe mongoli, iar în martie 1260, când generalul creștin al lui Hulagu, Kitbuq Noyan, a intrat în Damasc, flancat de Hethum, Regele Armeniei Minore, și de ginerele său, prințul Bohemond VI al Antiohiei, locuitorii creștini ai orașului l-au aclamat. Cf. F. MICHEAU, “Eastern Christianities (eleventh to fourteenth century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites”, în: M. ANGOLD, *The Cambridge History of Christianity* (9 vol.), Cambridge University Press, Cambridge 2006, vol. 5, 373-403, 387. Ulterior, pentru ajutorul dat mongolilor și pentru incendierea Marii Moschei din Alep, Biserica Catolică l-a excomunicat pe prințul Bohemond.

1244. Atunci, un grup mare de *kwarizmienii*, cunoscuți în lumea occidentală și ca *tătari* – provenind din populația turco-persană gonită din Horezm de către horderle urmașilor lui Genghis Han (1231) și retrasă în nordul Irakului –, care funcționau ca mercenari în slujba diverșilor conducători din Orientul Mijlociu, au răspuns chemării Ayyubizilor egipteni de a năvăli în teritoriile posedate de cruciați, în speranța de a obține și controlul politic al Damascului din mâinile sultanului ayyubid disident Ismail. După ce au capturat o parte din Galileea, inclusiv Tiberiasul, cei 10.000 de călăreți feroce conduși de Berke Han au devastat Ierusalimul⁴⁷, unde „au distrus biserici și case, jefuind și incendiind Sfântul Mormânt, au năvălit peste preoții care țineau slujba, decapitându-i și eviscerându-i în fața altarului”⁴⁸.

După aceste jafuri și atrocități greu de imaginat comise în Cetatea Sfântă, călăreții *kwarizmieni* s-au îndreptat spre litoralul mediteranean, unde au izbutit să îi scoată pe franci din Gaza și Askelon⁴⁹. Apoi, ca urmare a acestor succese militare, cruciații s-au aliat cu emirul din Homs și sultanul Ismail din Damasc, iar la 18 octombrie 1244 au inițiat un atac imprudent asupra coaliției egipteano-khwarizmiană, declanșând marea bătălie de la La Forbie (*Hiribya*), la nord-est de Gaza. În ciuda unor acțiuni bine coordonate ale cruciaților și ale celor 2000 de oșteni din Homs, deoarece trupele aliate din Damasc au dezertat la un moment dat, victoria le-a revenit, într-un final, ayyubizilor. Înfrângerea de la La Forbie „a fost aproape la fel de mare ca aceea de la Hattin, din 1187”: dintre militarii din Homs, „1720 au fost uciși sau luați prizonieri; doar 36 de cavaleri Templieri au scăpat cu viață, din 348; [...] comandantul Templierilor a fost luat prizonier, iar omologul său Ospitalier a fost ucis”⁵⁰. De-abia în anul 1246, mercenarii *kwarizmieni* au fost înfrânți de către

⁴⁷ Cf. A. WOLFF, *A Chronology*, op. cit., 170.

⁴⁸ S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim. Biografia unui oraș*, trad. L.G. Cioroianu ș.a., Editura Trei, București 2012, 270. Citând un cronicar latin, profesorul Thomas Asbridge notează că bestialitatea *kwarizmienilor* a mers până la „spintecarea burților [creștinilor și preoților] în fața Mormântului Domnului nostru”. T. ASBRIDGE, *Cruciadele. Istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt*, trad. C. Dumitru, M. Andriescu, Polirom, Iași 2011, 401. În masacrul din Ierusalim au murit în jur de două mii de locuitori, iar cca 300 de creștini au reușit să își găsească până la urmă refugiul la Jaffa. Cf. S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim*, op. cit., 270. De asemenea, unii dintre evreii ierusalimiteni au reușit să scape de masacru și să se stabilească la Nablus. Cf. M. GILBERT, *The Routledge Historical Atlas of Jerusalem*, Routledge, London and New York 2008⁴, 21.

⁴⁹ Cf. ****, *Cronica ilustrată a omenirii* (16 vol.), trad. V. Georgescu, H. Ciurcă, Editura Litera, București 2011, vol. 6 *Din Evul Mediu în Epoca Modernă (1204-1648)*, 68.

⁵⁰ T. ASBRIDGE, *Cruciadele*, op. cit., 401.

urmașul lui Saldin – prințul ayyubid din Alep, Al-Nasir Yusuf –, după o scurtă stăpânire asupra Ierusalimului, încredințată de sultanul de la Cairo, Al-Salih.

Colapsul puterii francilor în Țara Sfântă l-a determinat pe episcopul de Beirut, Galeran, să plece imediat după dezastrul din Gaza (1245), „ca să-i anunțe pe principii din Occident, din partea patriarhului Robert al Ierusalimului, că regatul avea să piară dacă nu erau trimise întăriri”⁵¹. Cu toate acestea, aveau să treacă încă trei ani⁵² până când regele Ludovic cel Sfânt a ridicat ancora de la Aigues-Mortes cu direcția Cipru, la 25 august 1248, pornind în ultima sa cruciadă veritabilă.

Cruciada a VII-a și începutul dominației mamelucilor în Țara Sfântă, până în 1291

După ce a cucerit, din nou, Damietta (6 iunie 1249), urmând aceeași logică politică a cuceririi prealabile a Egiptului, ulterior, din cauza unor erori de supraapreciere a capacităților militare ale propriilor forțe, cruciații au fost înfrânți în bătălia de la Mansurah (8-11 februarie 1250) de către mamelucii egipteni conduși de Baibars⁵³. Aceștia „au forțat avangarda cruciaților să bată în retragere, ceea ce nu era posibil pentru că Mansurah era înșesată de baricade”⁵⁴. Înainte de bătălie, totuși, crezând în posibilitatea unei schimbări în organizarea politică internă a Sultanatului Ayyubid, „Ludovic a așteptat timp de opt săptămâni în tabără, dar mult sperata revoluție de la curtea egipteană nu a avut loc”⁵⁵. Este important de amintit aici că, tot

⁵¹ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, vol. III, 276.

⁵² „Amânarea nu a fost rezultatul unor întârzieri deliberate, ci, mai degrabă, consecința preciziei meticuloase cu care regele voia să se pregătească pentru războiul sfânt”. T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 405. Aflând despre organizarea noii cruciade, împăratul Frederic al II-lea i-a scris prietenului său, sultanul Al-Salih, care i-a succedat lui Al-Kamil, o scrisoare, prin care l-a avertizat să se pregătească pentru a înfrunța a VII-a Cruciadă. Cf. K. ARMSTRONG, *Holy War. The Crusades and Their Impact on Today's World*, Anchor Books, New York 2001³, 441.

⁵³ La origine, Baibars „a fost un turc kâpceac, de o statură fizică enormă, a cărui piele neagră contrasta cu ochii albaștri”, fiind adus în Siria ca tânăr sclav, vândut apoi emirului din Hama, de unde, într-un final, a fost oferit în dar sultanului din Cairo. B. FRALE, *Templierii – Istoria secretă a celui mai faimos ordin cavaleresc din Evul Mediu*, trad. G. Tudor, All, București 2021, 120.

⁵⁴ J.-P. ROUX, *Istoria, op. cit.*, 139.

⁵⁵ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 289. În tot acest timp, la Ierusalim, în una dintre cele mai populate metropole, a rămas doar „scheletul fostei comunități” de creștini și musulmani, în jur de două mii, întorcându-se și câteva familii de evrei după măcelul făcut de *kwarizmienii*. Cf. K. ARMSTRONG, *A History of Jerusalem. One City, Three Faiths*, Harper Perennial, London 2005, 304.

înainte de lupta decisivă de la Mansurah, deși sultanul ayyubid muribund As-Salih s-a oferit să răscumpere Damietta în schimbul Ierusalimului, regele Ludovic a refuzat să negocieze cu necredincioșii.

În aprilie 1250, în timp ce se retrăgea spre Damietta, forțat de armata egipteană, regele Ludovic a mai purtat o bătălie importată la Fariskur, însă, din cei 30.000 de războinici „care debarcaseră plini de voieșie, nu mai rămăseseră decât 12.000 de luptători, mai mult sau mai puțin valizi”, nevoiți „să bea apă din canalul Nilului, unde putrezeau numeroși musulmani căzuți în luptă”⁵⁶. Fiind învins, din nou, regele Ludovic a fost luat prizonier, iar în luna mai, acesta a fost eliberat ca urmare a plății unei sume uriașe – 400.000 de livre. După eșecul cruciadei, Ludovic cel Sfânt s-a retras la Acra, unde a desfășurat o activitate susținută de consolidare politico-economică a cetăților cruciate și de eliberare a sclavilor creștini, până în anul 1254.

Mult așteptata revoluție a mamelucilor a avut loc la 2 mai 1250, când Baibars, pe fondul unor neînțelegeri legate de ocuparea unor funcții politice, l-a ucis cu sabia pe noul sultan Turanshah, chiar în timp ce acesta sărbătorea victoria de la Mansurah printr-un banchet. În concret, nemulțumirile mamelucilor se înrădăcinau nu numai în încercarea sultanului de a-și impune preferații din fosta sa provincie siriană (*Jazira*), unde a fost vicerege, ci și în ignorarea de către noul sultan a meritelor lor militare. După ce tatăl său, sultanul As-Salih, s-a stins din viață în noiembrie 1249, Turanshah a fost numit ca succesor la tron de mama sa, Shajar ad-Durr, care a ținut în ascuns decesul soțului său și a falsificat documentul de numire⁵⁷. În acest fel, dinastia lui Saladin a luat sfârșit, „o cădere care condamnă Ierusalimul, acum pe jumătate pustiu, pe jumătate ruinat, la zece ani de haos, fiind disputat de diferiți șefi războinici și vlăstare regale care se luptau pentru putere”⁵⁸.

Fără îndoială, după demascarea falsului, noua conducere ayyubită de la Cairo și-a putut prezerva statutul politic numai cu sprijinul mamelucilor conduși de Baibars, a căror influență a crescut deja semnificativ sub domnia vechiului sultan As-Salih. „Puterea acumulată de către aceștia în timpul vieții [lui As-Salih], cuplată cu loialitatea personală pe care ei au simțit-o față de el, mai degrabă decât față de dinastia Ayyubită, i-a permis văduvei al-Durr să conducă regatul după moartea

⁵⁶ B. SIMIOT, *Suez –50 de secole de istorie*, trad. N. Minei, C. Popișteanu, Editura Politică, București 1979, 242.

⁵⁷ Cf. S. RUNCIMAN, *Istoria*, op. cit., 285.

⁵⁸ S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim*, op. cit., 271.

sa”⁵⁹. Această aristocrație militară egipteană (*Bahri*)⁶⁰, descinzând în general din turcii *kıpçeac*, originari din sudul Rusiei, a devenit o veritabilă dinastie pentru o perioadă de peste două secole și jumătate, „o castă militară auto-perpetuată ce reprezenta forța dominantă”⁶¹ în regiunea Orientului Mijlociu. Sub aspect tehnic, armata mamelucilor era compusă din *infanteriști* (echipați cu armură și căști și înarmați cu săbii, sulite și scuturi) și *cavaleri* (înarmați cu arcuri cu săgeți și lănci și echipați, de asemenea, cu căști și armuri), fiind „cei mai buni războinici în lupta corp la corp”⁶² datorită condiției lor fizice excelente, dobândită prin antrenamentele spartane pe care le făceau încă de mici.

După o domnie de nici trei luni a sultanei de origine armeană Shajar ad-Durr (mai-iulie 1250), în contextul ostilității manifestate de Ayyubizii din Damasc și de califul din Bagdad față de revoluția mamelucă din Egipt, puterea a fost transferată, la inițiativa mamelucilor, către noul ei soț, Aybak. Pentru o și mai mare prudență politică, mamelucii au considerat oportună instalarea la Cairo a unui sultan ayyubid, cu puteri foarte limitate, aproape decorative. În acest sens, Aybak s-a retras oficial după mai puțin de o săptămână ca sultan și un copil de șase ani, Ashraf Musa, descendent din linia Ayyubidă siriană, a fost proclamat sultan⁶³.

Până la preluarea puterii de către Baibars în 1260, după uciderea de către acesta a sultanului ad - Din Qutuz⁶⁴, controlul politic asupra Țării Sfinte a fost

⁵⁹ A. LEVANONI, “The Mamlüks”, *art. cit.*, 237.

⁶⁰ Dinastia Mamelucilor *Bahri* („ai fluviiului”) a fost înlocuită în 1390 – prin uzurparea puterii – de cea a Mamelucilor *Burji*, formată dintr-un grup etnic (*circasienii* sau *cerchezii*) din nord-vestul Caucazului. Numele *Bahri* trimite la locația așezărilor inițiale ale acestora de pe Insula Roda din Cairo. Către anul 1230, Egiptul cumpărase dintr-o dată vreo 12.000 de băieți tineri din zona Crimeii „și sultanul s-a arătat atât de mulțumit, încât foarte repede a reînnoit și a sporit cumpărăturile”. B. SIMIOT, *Suez, op. cit.*, 244.

⁶¹ T. MACKINTOSH-SMITH, *Arabs. A 3,000-Years History of Peoples, Tribes and Empires*, Yale University Press, New Haven and London 2019, 350.

⁶² Cf. E. ROGAN, *The Arabs. A History*, Penguin Books, London 2012, 18.

⁶³ Cf. A. HUMPHREYS, R. STEPHEN, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus 1193-1260*, State University of New York Press, Albany 1977, 315. Atât desemnarea lui Aybak ca sultan de către văduva Shajar ad-Durr, cât și metamorfozarea funcției lui politice în *regent* au fost rodul unui „compromis [singular în lumea musulmană], care conferea puterii lor în curs de ascensiune o oarecare legitimitate ayyubidă”. A. MAALUOF, *Cruciadele văzute de arabi*, trad. M. Tiu, Editura Proiect, București 2007, 220.

⁶⁴ Acesta a fost precedat de sultanul Aybak (1254-1257), respectiv de fiul său, Al-Mansur Ali (1257-1259). Prin uciderea sultanului din dinastia ayyubidă (octombrie 1260), în Egipt s-a instaurat un nou regim politic, căruia „i-a luat treisprezece ani să aducă [toate]posesiile siriene ale Ayyubizilor pe orbita mamelucilor, întrucât diversele facțiuni ayyubide și mameluce contestau regimul de la Cairo”. Cf. D.P. LITTLE, “Jerusalem under the Ayyubids and Mamlüks”, în: K.J. ASALI (ed.), *Jerusalem in History, op. cit.*, 177-179, 186.

disputat, la diferite intervale de timp, între ultimul emir ayyubid al Damascului, An-Nasir Yusuf (1250-1260), și sultanii din Cairo, în spatele cărora acționau adevărații conducători – *mamelucii*. În acel deceniu de rivalitate siriano-egipteană – inaugurat de bătălia din delta Nilului (2 februarie 1251), aproape de orașul Zagazig, în urma căreia stăpânirea mamelucă a Egiptului a fost salvată de amenințarea armatei damaschine –, francii conduși de Ludovic cel Sfânt au pendulat și ei între cei doi poli de putere regională, Damasc și Cairo, în funcție de propriile interese. *E.g.*, în 1252, aceștia au încheiat o alianță cu Aybak, în conformitate cu care, în schimbul sprijinului cruciat, mamelucii au promis eliberarea prizonierilor capturați în timpul celei de-a VII-a Cruciade – ceea ce s-a și întâmplat în iunie 1252 –, respectiv aceștia le-au mai promis că „vor returna creștinilor teritoriul vechiului Regat al Ierusalimului până la fluviul Iordan”⁶⁵, după ce vor cuceri Palestina – lucru care nu a mai avut loc.

În aprilie 1253, s-a încheiat tratat de pace între Aybak și An-Nasir Yusuf, sub coordonarea califului de Bagdad, deoarece acesta își dorea foarte mult să obțină unitatea lumii musulmane în fața marelui pericol al invaziilor mongolilor. Deși „Aybbak urma să fie acceptat ca suveran în Egipt și să anexeze Palestina până la Galileea la nord și la Iordan la răsărit”⁶⁶, retragerea armatei siriene din Gaza – unde fusese trimisă cu un an înainte în scop defensiv – nu a fost una pașnică, existând episoade de jefuire și luare de prizonieri. Ulterior, pentru a preîntâmpina un conflict cu latinii, atât emirul Damascului – conștient de pericolul iminenței invaziei mongole – , cât și Aybak au acceptat încheierea unor armistiții bilaterale cu aceștia, în 1254, respectiv în 1255. După aceea, în ianuarie 1256, pentru că Aybak „avea probleme cu generalii săi, inclusiv cu Baibars”⁶⁷, a recurs la reînnoirea tratatului cu Damascul, „din nou cu medierea califului, și a retrocedat Palestina”⁶⁸ către abbasizi. *Per ansamblu*, de la ieșirea Ierusalimului de sub puterea armistițiului ayyubido-cruciat (1229) până în 1254, deținătorii acestuia s-au schimbat de zece ori⁶⁹.

⁶⁵ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 296. Alianța dintre Templieri și Damasc a periclitat noua alianță, astfel încât „regele a fost obligat să îi renege public și să ceară iertare”. Cf. *Idem*.

⁶⁶ *Ibid.*, 297.

⁶⁷ După uciderea ultimului sultan ayyubid, Baibars „a pierdut în lupta pentru putere și a fugit în Siria, unde și-a oferit arbaleta celui care plătea mai mult, în războaiele civile care bântuiau cu furie printre prinții locali; la un moment dat, el a invadat Ierusalimul și l-a jefuit”. S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim, op. cit.*, 275.

⁶⁸ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 302.

⁶⁹ E.H. CLINE, *Jerusalem, op. cit.*, 215.

După cucerirea Damascului, unde au masacrat 80.000 de oameni⁷⁰, trupele mongolilor s-au îndreptat spre Țara Sfântă și au avansat până în Gaza în vara anului 1260, atacând pe drum și jefuind Ierusalimul și cetățile din Hebron, Ascalonul și Nablus. În replică, la 3 septembrie 1260, pentru prima dată în istorie, mongolii au fost învinși de mamelucii egipteni, aflați sub comanda lui Baibars, în celebra bătălie de la Ain Jalut (*Izvorul lui Goliat*)⁷¹, lângă Nazaret. Bucurându-se de un avantaj numeric major, unu contra zece⁷², pe fondul unor dezorganizări militare interne ale mongolilor – „trupele musulmane siriene care au fost prezente în armata mongolă împotriva voinței lor au părăsit câmpul de luptă când cursul bătăliei s-a întors”⁷³ –, mamelucii au câștigat bătălia într-o singură zi, reușind să-l ia ostatic și să-l execute pe generalul Kitbuq. Această victorie strălucită, „nu numai că a pus capăt cuceririi Țării Sfinte de către mongoli, dar, de asemenea, a plasat capacitatea militară a mamelucilor pe orbita istoriei lumii și a servit la legitimarea poziției lor vis-à-vis de comunitățile musulmane din regiune”⁷⁴. Până la urmă, această legitimitate politico-religioasă dobândită în relație cu mongolii s-a adăugat la cea existentă până atunci,

⁷⁰ S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim, op. cit.*, 271. În 1258, mongolii l-au ucis pe califul abbasid din Bagdad, înfășurându-l într-o carpetă și aruncându-l apoi sub copitele cailor. Cf. M. AXWORTHY, *Iran: Empire of the Mind*, Penguin Books, London 2008, 105. Potrivit cronicilor arabe, Hulagu a ordonat uciderea, prin spânzurare, a nu mai puțin de 90.000 de locuitori. Cf. P. RONDOT, *Istoria Irakului*, trad. G. Țiteica, Corint, București 2003, 38. Creștinii din Bagdat „s-au refugiat în biserici și au fost cruțați la ordinul special al lui Dokhuz Kathun”, soția lui Hulagu. Cf. S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 296.

⁷¹ Steven Runciman consideră că „bătălia de la Ain Jalut a fost una dintre bătăliile hotărâtoare ale istoriei”, care „a făcut din sultanatul mameluc principala putere în Orientul Apropiat pentru următoarele două secole, până la expansiunea Imperiului Otoman”. S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 333.

⁷² J.-P. ROUX, *Istoria, op. cit.*, 141.

⁷³ Cf. CHARLES RIVER EDITORS, *The Mamluks, op. cit.*, 24. Dincolo de aceste aspecte tactice, „fiind ei înșiși războinici de stepă, mamelucii au împărțit multe similități în lupta cu mongolii, astfel că aceștia din urmă au întâlnit pe câmpul de luptă un dușman ale cărui abilități și disciplină au fost egale cu ale lor” și care se afla pe un teren familiar. *Idem.* Cf. G. CHAILAND, *A Global History of War: From Assyria to Twenty-First Century*, trad. M.M. Woods, D. Woods, University of California Press, Oakland 2014, 138.

⁷⁴ N. LUZ, “The Holy Land from the Mamluk Sultanate to the Ottoman Empire (1260-1799)”, în: R.G. HOYLAND, H.G.M. WILLIAMSON, *The Oxford History of the Holy Land*, Oxford University Press, Oxford 2022, 227-254, 231. „Legenda invincibilității mongolilor a fost zdruncinată și s-a ajuns la un punct de cotitură din istoria lumii: pentru mogoli, epoca cuceririlor se încheiase, începând cea a consolidării”. J.M. ROBERTS, O.A. WESTAD, trad. C. Drăcșineanu, *Istoria lumii. Din preistorie până în prezent*, Polirom, Iași 2018, 232.

înrădăcinată în „abilitatea lor de a apăra Islamul împotriva cruciaților”, regimul lor militar luând, astfel, forma unui „dublu *jihad*”⁷⁵.

După ce Baibars s-a întors la Cairo, „pentru a ancora noul regim politic al mamelucilor în cadrul legal tradițional [abbasid] și în ierarhia spirituală islamică”⁷⁶, el și-a legitimat puterea într-un mod ingenios⁷⁷: în iunie 1261, l-a invitat la Cairo – devenit noul centru economic și cultural în locul Bagdadului, respectiv cel mai mare oraș al Orientului Mijlociu – pe unul din preținșii membri ai dinastiei abbaside din Bagdad, pe care l-a declarat, formal, calif (*Ahmet al-Mustansir*); imediat după, noul calif – o simplă marionetă politică – l-a investit pe Baibars ca *sultan*, absorbind în acest mod autoritatea specifică instituției politice a califatului. Dacă „Saladin simbolizase revenirea Egiptului la sunnism prin recunoașterea formală a suzeranității califului Abbasid de la Bagdad, Baibars a adus califatul la Cairo”⁷⁸.

În planul politicii externe, noul sultan mameluc a încercat, chiar de la început, să-i pedepsească pe creștinii care i-au sprijinit pe mongoli în înaintarea lor spre Siria și Palestina, în special pe regele Hethum al Armeniei și principele Bohemond al Antiohiei, însă nu a reușit acest lucru, din cauza închegării de către aceștia din urmă a unor alianțe locale, inclusiv cu mongolii lui Hulagu. Din contră, în ceea ce-i privea pe creștinii din Țara Sfântă, aceștia au reacționat la început cu o panică oarbă față de avansul mongolilor, fiind salvați în acest sens chiar de către proprii lor inamici. În consecință, relațiile externe incipiente ale lui Baibars cu cruciații aveau aparența unor relații, mai ales că aceștia au dat dovadă de istețime dipolamtică, refuzând să participe în mod direct la înfundarea dintre mameuluci și mongoli. Mai mult, atunci când un contingent de ayyubizi din Siria s-au alăturat celor 12.000 de soldați din armata mamelucilor, creștinii din Acra le-au oferit provizii⁷⁹.

După 1260 însă, lucrurile s-au schimbat radical, și „repetate misiuni au fost expediate din Europa și Țara Sfântă în încercarea de a forma o alianță cu mongolii

⁷⁵ Cf. F. MICHEAU, “Eastern”, *art. cit.*, 433.

⁷⁶ T. ASBRIDGE, *Cruciadele*, *op. cit.*, 428.

⁷⁷ Cf. C. BĂLĂNEAN, *Țara Sfântă – o foarte scurtă cronologie*, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș 2022, 129; D. AIGLE, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, Brill 2014, 244 (e-book).

⁷⁸ B. LEWIS, *Istoria*, *op. cit.*, 85.

⁷⁹ Cf. D. JONES, *Crusaders. An Epic History of the Wars for the Holy Lands*, An Apollo Book, London 2019, 353. În privința neutralității cruciate, a se vedea P. JACKSON, “The crisis in the Holy Land in 1260”, *The English Historical Review*, 376 (1980) 481–513, 496–499. <<https://doi.org/10.1093/ehr/XCV.CCCLXXVI.481>>.

împotriva mamelucilor⁸⁰, după cum și mongolii au apelat la sprijinul militar al regatelor creștine în anumite momente. Rațiunile acestei strategii politice a puterilor medievale occidentale, dincolo de ostilitatea generală față de Islam, se regăseau în afinitățile unor căpetenii mongole pentru creștinismul oriental de factură nestoriană. În această idee, „creștinii continuau să nutrească speranța că Hulagu s-ar fi putut dovedi un aliat împotriva Islamului, încurajați de faptul că soția lui era nestoriană”⁸¹. Ca reacție la o astfel de acuzație de colaboraționism a creștinilor cu dușmanii Islamului, Baibars a început personal o serie de incursiuni (preponderent preventive) în teritoriile cruciate rămase, și nu numai. Printre excepțiile de la regulă, s-au remarcat în mod deosebit devastarea Bisericii Bunei-Vestiri din Nazaret și atacul brusc asupra Acrei (4 aprilie 1263) – orașul competiției acerbe dintre puterile comerciale italiene –, unde s-a mărginit la jefuirea suburbiilor, fără a încerca, totuși, asedierea propriu-zisă a cetății.

În viziunea de atunci a sultanului mameluc, cruciații și mongolii constituiau principalele amenințări la adresa securității statului mamelucilor, motiv pentru care „și-a petrecut primii ani la putere pregătindu-se asiduu pentru ceea ce spera că va fi victoria supremă în lupta pentru a controla Țara Sfântă”⁸². În cadrul acestor pregătiri, fiind conștient de superioritatea potențialului militar al mongolilor față de cel al francilor și „pentru a preîntâmpina o izbucnire prematură a ostilităților pe scară largă, sultanul a încheiat o serie de acorduri limitate cu diverse facțiuni din regatul latin, un teritoriu aflat atunci într-o stare de uimitoare dezbinare și slăbiciune”⁸³. După câțiva ani de relativ calm geopolitic, profitând de dezorganizarea internă a ceea ce mai rămăsese din Regatul Latin și de împușinarea trupelor cruciate, sub pretextul că francii i-ar fi ajutat pe mongoli să asedieze o cetate (al-Bira) de pe teritoriul mameluc, Baibars a început efectiv campania de distrugere a așezărilor francilor. În februarie 1265, armata sultanului a declașat asedierea Cezareei Maritime, ale cărei ziduri fuseseră fortificate în deceniul anterior cu ajutorul lui Ludovic al IX-lea. După prăbușirea Cezareei la 5 martie 1265, până la 29 aprilie 1265, Baibars a reușit să cucerească și să distrugă și alte fortificații cruciate de pe malul Mediteranei: Haifa, localitatea Atlit din jurul *Château Pèlerin* (care și-a păstrat rolul de fortăreață

⁸⁰ P. FRANKOPAN, *The Silk Roads. A new History of the World*, Bloomsbury, London 2015, 172.

⁸¹ T. ASBRIDGE, *Cruciadele*, op. cit., 428.

⁸² *Ibid.*, 432.

⁸³ *Ibid.*, 438.

cruciată și în timpul mamelucilor) și Arsuf, iar în 1266, Safedul și castelul Toron din nordul Galileei. În castelul de la Arsuf, unde se aflau 270 de cavaleri Ospitalieri, „care au luptat cu un curaj admirabil”⁸⁴, după trei zile de asediu, comandantul garnizoanei s-a predat; în schimb, promisiunea lui Baibars de a-i lăsa să plece liberi pe supraviețuitori, deși a stat la baza capitulării, nu numai că nu a fost respectată, ci aceștia au fost luați prizonieri. La Safed, după ce li s-a făcut același gen de promisiune, „Templierii i-au predat castelul lui Baibars în aceste condiții, [după care] sultanul i-a decapitat”⁸⁵.

În afara acestor crime înspăimântătoare⁸⁶, Baibars a arătat că învățase lecția istoriei pentru a asigura continuitatea politică a regimului său în acea zonă din Orientul Mijlociu: „el nu avea doar intenția de a cuceri orașe cruciate, [ci] dorea să elimine pentru totdeauna posibilitatea altor cruciade”⁸⁷. Într-o altă ordine de idei, „în absența unui avanpost în Țara Sfântă, orice încercare a Occidentului de a iniția o invazie ar fi eșuat cu siguranță”⁸⁸. Din 1265 până în 1271, Baibars a condus aproape anual raiduri împotriva cruciaților din diferite orașe și fortărețe, în scopul de a destabiliza cât mai mult ultimele cetăți din Regatul latin. Pe linia cuceririlor efective, celor de mai sus le-au urmat Jaffa și Beaufort, în 1268, Ascalonul, în 1270, respectiv fortăreața Teutonilor din Monfort, în 1271, dar acțiunile militare de „epurare creștină” ale mamelucilor conduși de Baibars au continuat și în cetățile din afara vechilor granițe ale Regatului Ierusalimului, în Comitatul Tripoli și în părțile vestice ale Siriei. Cronologic, Principatul de Antiohia a fost cucerit în 1268 prin folosirea

⁸⁴ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 339.

⁸⁵ *Ibid.*, 341. Un singur cruciat a fost cruțat și trimis la Acra pentru a relata măcelul de la Safed, unde au fost decapitați 1.500 de creștini. Cf. T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 440.

⁸⁶ Trebuie subliniat că, în aproape toate campaniile militare, Baibars a dat dovadă de cruzimi ieșite din comun, „ucigând cu o pasiune sadică, dementă: el i-a primit pe ambasadorii franci înconjurat de căpățâni de creștini, și-a tăiat în două dușmanii și i-a scalpat pe cei uciși, după care le-a vârât capetele în zidurile orașelor cucerite”⁸⁶, dintre care numai Acra l-a sfidat. Cf. S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim, op. cit.*, 277. Potrivit unui cronicar latin, „mamelucii «au ucis peste 500 de oameni de rând» pe care-i luaseră prizonieri de pe câmpii, iar apoi «le-au tăiat părul de pe cap, până sub urechi», iar scalpurile respective au fost atârinate «de o frânghie în jurul marelui turn de la Safed»”. Cf. T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 440. După distrugerea unui sat creștin (Qara) dintre Homs și Damasc, „sultanul a pornit către țărm și i-a ucis pe toți creștinii pe care i-a întâlnit în cale”. Cf. S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 341.

⁸⁷ D. JONES, *Crusaders, op. cit.*, 358.

⁸⁸ T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 438.

unor metode extrem de brutale – deși au existat și înainte mai multe tentative de cucerire din partea lui Baibars, ca măsuri de retorsiune pentru ajutorul dat mongolilor de către Bohemond VI –, iar în 1271, mamelucii au reușit capturarea fortăreței Ospitalierilor *Krak des Chevaliers* și a Castelului Blanc (*Burj Safita*).

Înainte cu un an, Ludovic cel Sfânt a inițiat ultima Cruciadă, pe care a pregătit-o timp de trei ani, dar nu a ajuns decât până în Tunisia, unde a murit de dizenterie. Greșeala lui a constat în credința lipsită de temei că „o eventuală convertire a sultanului la creștinism va garanta susținerea puternică de către acesta a creștinilor împotriva Egiptului”⁸⁹. După aceea, moștenitorul tronului englez, Eduard „Picioare Lungi”, singurul lider european care a sprijinit această ultimă cruciadă, a ajuns în 1271 la Acra – cetate atacată chiar în acel moment de Baibars, deși de la ultimul atac trecuseră patru ani –, cu dorința de a încheia o alianță franco-mongolă. Printr-un sol, Eduard a reușit până la urmă să îl convingă pe ilhanul Abaqa⁹⁰, fiul lui Hulagu, „să facă mai des incursiuni de jaf în Siria”, înțelegere ce s-a dovedit a fi „îndeajuns de eficientă cât să-l forțeze pe Baibars să disloce importante forțe armate în Siria” și să realizeze un armistițiu pe zece ani (aprilie 1272)⁹¹, care să profite cruciaților rămași în fâșia îngustă de coastă, cuprinzând Acra, Sidon, Tyr, Beirut, Tripoli și Marqab. În esență, „tot teritoriul interior al Țării Sfinte era în mâinile mamelucilor, care controlau și întregul șes din jurul orașelor ce mai rămăseseră încă sub dominație francă, [iar] din domeniul seniorial al Tyrului, francii stăpâneau doar orașul și vreo zece sate”⁹².

Înțelegerea cu lordul Eduard s-a dovedit a fi viabilă, astfel că după reîntoarcerea acestuia în Anglia (1272), unde a fost încoronat ca rege doi ani mai târziu, Baibars și-a schimbat strategia de politică externă, îndreptându-și atenția către mongoli și, implicit, îndepărtându-se de războaiele împotriva francilor. După moartea lui Baibars în 1277, când acesta a băut din propria otravă pregătită pentru un oaspete, la tronul Sultanatului din Cairo a urmat fiul său, Al-Said (1277-1279), care nu s-a remarcat prin

⁸⁹ B. FRALE, *Templarii, op. cit.*, 121.

⁹⁰ Abaqa, „un șamanist cu puternice simpatii creștine”, căsătorit cu prințesa bizantină Maria, i-a promis inclusiv regelui Ludovic un eventual ajutor militar, îndată ce Cruciada sa ar fi ajuns în Țara Sfântă. Cf. S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 351-352. Eduard a fost însoțit de arhidiaconul de Liège, care a fost ales papă, sub numele de Grigore al X-lea, chiar în timp ce se afla la Acra.

⁹¹ L. BROWNORTH, *Cruciadele. O istorie a luptelor pentru Țara Sfântă*, trad. A. Floroiu, Editura All, București, 2017, 261.

⁹² J. RICHARD, „Viața și moartea statelor cruciate”, în: R. DELROT (ed.), *Cruciadele, op. cit.*, 159-169, 167.

nimic deosebit în raporturile politice ale mamelucilor cu rămășițele efemerelor state cruciate, după cum nu a întreprins nimic notabil nici în relațiile cu mongolii. În schimb, succesorul lui, Qalawun (1279-1290), s-a confruntat încă de la începutul domniei sale cu agresiunile mongole din zona Siriei, ce s-au amplificat treptat până la punctul culminant al unei mari bătălii, desfășurată pe câmpiile de la nord de Homs, în octombrie 1281, pe care a câștigat-o sultanul mameluc, amintind de gloria de la Ain Jalut. Din această politică de apărare axată pe stăvilirea invaziei mongolilor⁹³ a făcut parte și reînnoirea tratatului încheiat cu Eduard, iar termenii acestui acord militar (iunie 1283) includeau și păstrarea dreptului latinilor de a merge în pelerinaj la Nazaret⁹⁴.

După aceea, Qalawun „a petrecut următorii ani consolidându-și dominația asupra sultanatului, dar în jurul anului 1285 s-a putut concentra din nou asupra anihilării statelor cruciate”⁹⁵, ajunse la un grad mare de vulnerabilitate din cauza disputelor și certurilor dintre ele, dar, mai ales, din cauza lipsei ajutorului occidental, consecutiv eșecului organizării noii cruciade decise la Conciliul de la Lyon (1274). Nu în ultimul rând, politica comercială foarte duplicitară a italienilor, precum și concurența acerbă dintre ei au contribuit enorm la erodarea stabilității politice și economice a orașelor cruciate. După remarca lui Steven Runciman, conducătorii Orientului Latin „trebuie să fi blestemat adeseori negoțul important care audsesse pe țărmurile lor asemenea aliați periculoși și greu de stăpânit”⁹⁶. În acest context, Qalawun a cucerit castelul Marqab (1285), unde a instituit o garnizoană mamelucă, după care, în aprilie 1289, după o lună de bombardamente, a obținut victoria asupra orașului Tripoli. „În săptămânile care au urmat, ultimele avanposturi ale Comitatului de Tripoli au fost cucerite rapid unul după altul”⁹⁷, punându-se capăt existenței Comitatului.

⁹³ După moartea lui Abaqa, noul ilhan persan, Arghun, manifestând aceleași afinități creștine, a început să tatoneze puterile occidentale, dar și papalitatea, în încercarea de a obține sprijin pentru învingerea mamelucilor. În acest sens, în 1285, el i-a scris papei Honorius al IV-lea pentru a-i propune o acțiune comună, dar nu a primit niciun răspuns, iar această reticență occidentală s-a manifestat și în alte rânduri. Cf. S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 421-424.

⁹⁴ Cf. *Ibid.*, 416.

⁹⁵ T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 450.

⁹⁶ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 416

⁹⁷ T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 451. Dacă „atunci când se constituiseră cele patru state născute din Prima Cruciadă – comitatul Edessei, principatul Antiohiei, regatul latin al Ierusalimului și comitatul Tripoli –, nimic, în afara vitejiei cruciaților și a marii dezbinări a lumii musulmane, nu îndreptăța speranța în supraviețuirea acestor teritorii latine de peste mări”, unitatea politică asigurată de mameluci a condus la destructurarea lor rapidă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. M. BALARD, „Fortărețe în Palestina”, în R. DELORT, *Cruciadele, op. cit.*, 169-186, 169.

În august 1290, sub pretextul refuzului francilor din Acra de a preda niște cruciați italieni nou-veniți care au atacat și ucis un grup de negustori musulmani, Qalawun le-a declarat război cruciaților, abia așteptând să rupă armistițiul din 1283. Referitor la aceasta, istoricul Gérard de Montréal scria că „armistițiul încheiat de rege cu sultanul era bine respectat de cele două părți” până atunci, iar în timpul furibundeii deslănțurii a italienilor, aceștia „au omorât mulți sirieni care purtau barbă și trăiau după legea grecească [crezând că sunt sarazini]”⁹⁸. Pentru că s-a îmbolnăvit subit, expediția militară planificată personal de către Qalawun a fost amânată, iar apoi, ca urmare a morții acestuia (noiembrie 1290), misiunea organizării asediului Acrei a fost transferată către noul sultan, Al-Ashraf Khalil (1290-1293).

Căderea ultimei redute din Outremer – exceptând insula Arwad, unde s-au retras, într-o primă fază, unii dintre franci până în 1302 – a avut loc la 28 mai 1291, când a fost cucerită fortăreața Templierilor de pe malul mării, după aproape două luni de rezistență la asediul mamelucilor, desfășurat în condițiile unei disproporții vădite dintre efectivele celor două părți beligerante. Dacă „armata asediatoare număra 66.000 de cavaleri și 160.000 de pedestri, asediații se bazau pe 14.000 de luptători pedestri și doar 800 de cavaleri; de toți erau aproximativ 35.000 de locuitori”⁹⁹. Cei mai mulți dintre cavalerii Templieri și Ospitalieri angajați în apărarea fortăreaței au fost măcelăriți în asediu, iar majoritatea supraviețuitorilor, femei și copii, au fost luați în sclavie (fetele fiind vândute pe piețele de sclavi din Orient doar pentru o drahmă fiecare)¹⁰⁰. Casele și bazarurile „au fost jefuite, apoi incendiate, clădirile Ordinilor militare, turnurile fortificate și castelele au fost demolate, iar zidurile orașului au fost lăsate în paragină”¹⁰¹.

În următoarele trei luni consecutive căderii Acrei, au cedat fără niciun fel de rezistență și celelalte așezări latine din Outremer – Tirul, în mai; mănăstirile de pe Muntele Carmel din Haifa, în iulie; Tortosa și *Château Pèlerin*, în august –, precum și cetățile creștine independente din Sidon (14 iulie) și Beirut (31 iulie). Ospitalierii și Templierii rămași s-au refugiat în Cipru, iar prin aceasta „Regatul Ierusalimului a

⁹⁸ Cf. R. PERNOUD, *Cruciadele*, trad. R. Rădulescu, Meteor Press, București 2021, 344.

⁹⁹ *Idem*, 343. Deși avea o „dublă linie de ziduri”, cetatea Acrei, cu cele patruzeci de biserici creștine, nu a putut face față asaltului forțelor mameluca, dotate cu o sută de catapulte (*siege engines*). Cf. H.E. MAYER, *The Crusades*, trad. J. Gillingham, Oxford University Press, Oxford 1998², 286.

¹⁰⁰ Cf. L. BROWNORTH, *Cruciadele*, *op. cit.*, 263.

¹⁰¹ S. RUNCIMAN, *Istoria*, *op. cit.*, 444.

devenit atunci un *regat în exil* în Cipru¹⁰²; chiar și „titul de rege al Ierusalimului a fost unificat cu cel de rege al Ciprului”¹⁰³.

Temându-se că asediul Acrei va provoca o nouă cruciadă, sultanul Al-Ashraf Khalil „a distrus sistematic toate orașele și porturile latine de pe coasta Palestinei și Siriei, astfel încât să prevină folosirea lor ca baze pentru viitoarele expediții creștine”¹⁰⁴. Așa cum a concluzionat istoricul kurd Abulfeda, „aceste cuceriri [au însemnat] că întreaga Palestină era acum în mâinile musulmanilor, ...[Țara Sfântă] fiind purificată de franci”¹⁰⁵. În esență, „o putere non-mediterraneană, mamelucii, care devenise o putere mediteraneană, biruise o altă putere de același fel, anume statele cruciate”¹⁰⁶, deși, într-o analiză contrafactuală, „dacă alianța cu mongolii ar fi fost încheiată și pusă în practică în Occident [în timpul domniei sultanului Qalawum], existența Orientului Latin ar fi fost aproape sigur prelungită”¹⁰⁷.

Aspecte religioase și culturale complementare

Din punct de vedere religios și cultural, în privința Ierusalimului, asupra căruia mamelucii și-au exercitat controlul politic începând cu 1261¹⁰⁸, trebuie

¹⁰² D. JONES, *Crusaders, op. cit.*, 366. Există documente care atestă prezența oficială chiar și a Teutonilor în insulă, în 1300, unde aceștia au continuat să își mențină o garnizoană. Cf. N.E. MORTON, *The Teutonic Knights in the Holy Land: 1190-1291*, The Boydell Press, Woodbridge 2009, 143.

¹⁰³ S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim, op. cit.*, 277.

¹⁰⁴ R. IRWIN, „Islam and the Crusades”, în: J.R.-SMITH (ed.), *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press, Oxford 2022², 211-257, 242. Disturbarea orașelor cruciate din Outremer nu a însemnat numai distrugerea clădirilor ridicate de aceștia, ci „victoria politică a mamelucilor a fost câștigată cu prețul distrugerii civilizației urbane siro-palestiniene antice”. Cf. H.E. MAYER, *The Crusades, op. cit.*, 286.

¹⁰⁵ T. ASBRIDGE, *Cruciadele, op. cit.*, 454.

¹⁰⁶ J. BLACK, *Scurtă istorie a Mediteranei*, trad. S. Palade, Editura Litera, București 2022, 81

¹⁰⁷ S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 425. Între 1285 și 1289, trimișii ilhanului Arghun au ajuns la Roma, Paris și Londra, dar „toate puterile europene erau prea ocupate cu propriile lor afaceri” (H.E. MAYER, *The Crusades, op. cit.*, 286); în 1291, când ultimii trimiși ai lui Arghun ajunseseră la Roma, a fost prea târziu, deoarece ilhanul murise. La nici patru ani de la moartea sa, mongolii s-au convertit la Islam, astfel că, „prin neglijența Occidentului au fost pierdute nu doar cauza latinilor din Orient, ci și cea a nefericitelor comunități de creștini orientali”. S. RUNCIMAN, *Istoria, op. cit.*, 425.

¹⁰⁸ Începând cu anul 1261, „un flux constant de guvernatori au fost numiți de mameluci pentru a administra orașul până la sfârșitul dinastiei lor”, în condițiile în care cruciații nu au mai pus niciodată problema recuperării lui în negocierile dintre ei și mameluci din anii următori. Cf. M.A. HIYARI, „Crusader Jerusalem”, *art. cit.*, 186.

subliniat că Baibars a conservat ambianța spirituală islamică preexistentă, efectuând o serie de renovări la Domul Stâncii, Moscheea al-Aqsa și la alte clădiri din Cartierul Musulman (cele mai multe de pe strada *Tariq Bab al-Silsila – Strada Lanțurilor*)¹⁰⁹. În calitate de sultan, lui îi revenea oricum datoria de „a patrona *ulama* și a susține fundațiile religioase și proiectele urbanistice”¹¹⁰, precum și înzestrarea (*waqf*) asociațiilor caritabile și a celor educaționale (*madrasa*), cu atât mai mult cu cât, în cazul Ierusalimului (*Al-Quds*), zelul religios amplifică această datorie generală. Guvernatorul Ala ad-Din, imediat după sosirea sa la Ierusalim (1268), a ridicat o casă de oaspeți (*ribāṭs*) pentru pelerinii musulmani mai săraci care veneau să se roage la Al-Aqsa, iar în 1283, o altă casă de oaspeți, mai spațioasă, a fost construită de sultanul Qalawun. Cu toate acestea însă, față de construcțiile pe care Baibars le-a realizat la Cairo și în alte locuri din sultanat, Ierusalimul a rămas cu mult în urmă, această stagnare culturală și economică fiind și consecința directă a lipsei de interes politic a mamelucilor pentru reconstruirea zidurilor dărâmate de emirul Damascului în 1219. De altfel, singura lor preocupare de acest gen în Țara Sfântă a fost Bethleemul, unde mamelucii au construit primele ziduri în jurul principalei culmi a cetății¹¹¹.

În timpul vizitei sale din 1263 la Ierusalim, Baibars a adoptat o soluție ingenioasă pentru a menține superioritatea numerică a musulmanilor în perioada Paștilor, când cetatea devenea neîncăpătoare pentru pelerinii creștini: el a construit un dom peste mormântul lui Moise de lângă Ierihon, după care a promovat o nouă sărbătoare în cinstea lui Nabi Musa, reușind, în acest mod, să contrabalanseze pelerinajul creștinilor prin atragerea unui număr net superior de pelerini musulmani

¹⁰⁹ Între mijlocul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XVI-lea, la Ierusalim s-au construit nu mai puțin de 82 de instituții pioase, cu funcții religioase și culturale, iar în anul 1283, dominicanul german Burchard a numărat opt porți în Ierusalim. Cf. V. LEMIRE, K. BERTHELOT, Y. POTIN, *Jerusalem. History of a Global City*, translated by J. Froggatt, University of California Press, Oakland 2022, 165, 167. Pentru a proclama custodia lor asupra principalelor sanctuare ale Islamului, Baibars și succesorii lui și-au luat titlul de „slujitor al celor două Locuri Sfinte” (*khadim al-haramayn*), folosit pentru prima oară de Saladin. Cf. B. LEWIS, “Egypt and Syria”, în: P.M. HOLT, A.K.S. LAMBTON, B. LEWIS (ed.), *The Cambridge History of Islam* (2 vol.), Cambridge University Press, Cambridge 19270, vol. IA, 175-230, 116-117.

¹¹⁰ A.J. SILVERSTEIN, *Islamic History. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2010, 32.

¹¹¹ Cf. N. BLINCODE, *Bethlehem. Biography of a Town*, Constable, London 2018, 129. Cf. V. LEMIRE, K. BERTHELOT, Y. POTIN, *Jerusalem. History of a Global City*, translated by J. Froggatt, University of California Press, Oakland 2022, 165.

exact în aceeași perioadă¹¹². Pe lângă simplul acces la Locurile Sfinte, începând cu anul 1266, creștinilor și evreilor li s-a acordat și dreptul de ședere în Ierusalim, semn că [mamelucii] „au respectat drepturile evreilor și ale creștinilor”, în linii mari; totuși, în repetate rânduri, „pentru a governa mai bine, n-au ezitat să instige comunitățile supuse una împotriva alteia”¹¹³.

În 1267, rabinul spaniol Nahmanide (Ramban) a construit o sinagogă la Ierusalim – în zona Muntelui Sion – și a încercat să reînvie viața micii comunități de evrei imigranți, recuperând sularile Thorei ascunse cu câțiva ani înainte de teama mongolilor. De fapt, la sosirea sa la Ierusalim, din totalul celor 2000 de locuitori rămași, din care 300 erau creștini¹¹⁴, rabinul alungat din Spania a fost uluit să găsească numai doi frați evrei, în condițiile în care cu nici zece ani înainte (1259) au emigrat din Paris la Ierusalim 300 de evrei¹¹⁵. În scurt timp, sinagoga *Ramban* a devenit „centrul vieții evreiești în Ierusalimul mameluc”, deoarece reputația intelectuală a lui Nahmanide a atras evrei din toată Europa să studieze la școala sa (*yeshiva*)¹¹⁶. La această emigrație crescândă (*aliya*) a contribuit și diseminarea concepției lui Ramban despre *datoria religioasă* a tuturor generațiilor de evrei de a reveni în *Eretz Israel*, chiar și în timpul exilului¹¹⁷ – un veritabil sionism religios¹¹⁸.

¹¹² Cf. K. ARMSTRONG, *op. cit.*, 305.

¹¹³ F. CARDINI, *Europa și Islamul. Istoria unei neînțelegeri*, trad. D. COJOCARU, Polirom, Iași 2022, 82-83. În opoziție cu coreligionarii lor europeni, chiar și în perioada opresivă a stăpânirii mameluce, evreei au beneficiat în mod obișnuit de protecția juridică a vieții și proprietății lor. Luând în considerare aceste date de istorie factuală și observațiile lui Mark Cohen din cunoscuta sa carte *Under Crescent and Cross. The Jews in the Middle Age* (Princeton University Press, Princeton 1994, 52-72), profesorul Amir Mazor de la Universitatea din Haifa susține că, spre deosebire de excluderea evreilor din Europa Creștină, „evreei în Sultanatul Mameluc și, în general, în întreaga lume medievală musulmană, au fost parte integrantă a ordinii sociale ierarhice, și, cu toate că se situau la nivelul inferior al acesteia, ei au continuat să fie o parte integrantă a societății generale, islamizate. A. MAZOR, “The Position of the Jews in Egypt and Syria in the Late Middle Ages”, în: ***, *Confronting Antisemitism from the Perspectives of Christianity, Islam, and Judaism*, De Gruyter, Berlin-Boston 2020, 109-120, 117.

¹¹⁴ S.S. MONTEFIORE, *Ierusalim, op. cit.*, 278.

¹¹⁵ Cf. J. EISENBERG, *O istorie a evreilor*, trad. J. ROȘU, Humanitas, București 1993, 217. Înainte cu aproape un secol, în 1173, călătorul Benjamin din Tudela a găsit la Ierusalim 200 de evrei, în anul 1173. H. CATTAN, “The Question of Jerusalem”, *Arab Studies Quarterly* 2/3 (1984) 131-160, 134, <<https://www.jstor.org/stable/41857776?seq=30>>.

¹¹⁶ Cf. K. ARMSTRONG, *op. cit.*, 305.

¹¹⁷ K. AMSTRONG, *Holy War, op. cit.*, 454.

¹¹⁸ *Idem*.

În ceea ce îi privește pe creștinii ortodocși din Țara Sfântă, în afară de greci¹¹⁹, exista o comunitate monastică georgiană influentă lângă Ierusalim: Mănăstirea Sfintei Cruci. În anul 1268, regii din Georgia divizată au trimis scrisori către Baibars „în care declarau că s-au separat de mongoli în favoarea sultanului mameluc”¹²⁰. Deși s-au descoperit două documente care atestă garantarea de către autoritățile mameluca a drepturilor georgienilor asupra complexului monahal încă din 1266, la scurt timp (1269), Baibars le-a confiscat domeniul Mănăstirii, a transformat-o într-un convent sufit, iar la sfârșitul domniei sale l-a ucis pe abate¹²¹.

Referitor la situația latinilor din Ierusalim, după întoarcerea augustinienilor la Sfântul Mormânt la începutul domniei mamelucilor, aceștia au continuat să slujească acolo până la căderea Acrei. Puțin după aceea, papa Nicolae IV i-a cerut sultanului „să permită unui grup de clerici latini să servească în Biserica Sfântului Mormânt”, iar după ce acesta și-a dat acordul, „papa, el însuși franciscan, a trimis un grup mic de frați să țină Liturghia latină la Ierusalim”¹²², în locul augustinienilor de până atunci.

¹¹⁹ Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, este cunoscut patriarhul Ierusalimului *Grigore I* (1281-1298), căruia i-a succedat patriarhul *Tadeu* (1298-1313). Cf. V. IONIȚĂ, „Patriarhia Ierusalimului din secolul al XI-lea până astăzi”, în V. IONIȚĂ (ed.), *Istoria Bisericească Universală* (2 vol.), Basilica, București 2021, vol. 2, 239-288.

¹²⁰ J. PAHLITZSCH, ‘Mediators Between East and West: Christians Under Mamluk Rule’, *Mamlūk Studies Review* 9 (2000) 31-47, 32-33; <https://C:/Users/Lenovo-PC/Downloads/MSR_IX-2_2005-Pahlitzsch.pdf>. Mănăstirea le-a fost restituită georgienilor la începutul secolului al XIV-lea, când relațiile mamelucilor cu georgienii s-au îmbunătățit. Cf. *Idem*.

¹²¹ Cf. C. MÜLLER, J. PAHLITZSCH, “Sultan Baybars I and the Gergians: in the Light of New Documents related to the Monastery of the Holy Cross in Jerusalem”, *Arabica* 3 (2004) 258-290; <<https://doi.org/10.1163/1570058041445709>>.

¹²² K. ARMSTRONG, *A History, op. cit.*, 307. Deși prezența franciscanilor în Țara Sfântă este atestată încă din 1217, *Custodia Terrae Sanctae* a fost recunoscută juridic doar în secolul al XIV-lea, prin bulele papale *Gratias agimus* și *Nuper carissimae* din 1342. Acestea au fost emise după ce sultanul mameluc de la Cairo i-a acordat fratelui Roger Guérin de Aquitaine complexul Cenaclului de pe Muntele Sion (1333), în a cărui vecinătate a edificat un convent cu sprijinul lui Robert de Anjou și al soției sa, Sanchia de Mallorca. Cf. <<https://www.custodia.org/en/custody-and-its-history/>>.